

KORNELIA WOJEWÓDZKA

Uniwersytet Gdański

ANTONINA MAJCHER

Uniwersytet Gdański

AMADEUSZ BRZozowski

Uniwersytet Gdański

Sprawozdanie z sympozjum „Studies on American and Oceanian indigenous societies in Northern and Central Europe: Past and present”

W dniach 23–24 lutego 2024 r. na Uniwersytecie Gdańskim odbyło się międzynarodowe sympozjum naukowe zatytułowane „Studies on American and Oceanian indigenous societies in Northern and Central Europe: Past and present”. Wydarzenie zostało zorganizowane przez prof. Mariusza Ziółkowskiego z Uniwersytetu Warszawskiego, który w roku akademickim 2023/2024 objął Katedrę Nauk Humanistycznych im. prof. Marii Janion, dra hab. Tarzycjusza Bulińskiego, prof. UG, oraz dra Filipa Rogalskiego z Instytutu Antropologii Uniwersytetu Gdańskiego we współpracy z Centrum Badań Andyjskich UW i polskim oddziałem The Explorers Club.

Program wydarzenia, oprócz piętnastu wystąpień w języku angielskim podzielonych na pięć sesji, obejmował również dyskusje, pokaz filmu *Polish explorers of the New World and the islands of the Pacific* oraz wykład otwarty dra Macieja Sobczyka z UW zatytułowany *Rapa Nui. Między lądem a Oceanem*, który przyciągnął szczególnie dużo słuchaczy. Dodatkowo uczestnicy sympozjum mieli możliwość zobaczenia dwóch wystaw czasowych: „Jan Stanisław Kubary, 1846–1896, pioneer in the exploration of Micronesian culture and nature from

Poland: His life, achievements, and legacy”, przygotowaną przez prof. Aleksandra Posern-Zielińskiego z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, oraz „Sepik: Faces of the river”, przygotowaną przez studentów etnologii na UG i prezentującą zbiory z Nowej Gwinei zgromadzone przez ks. prof. Wojciecha Bębna, założyciela tego kierunku studiów w Gdańsku.

Symposium otwarte zostało przemówieniem dziekana Wydziału Historycznego dra hab. Arkadiusza Janickiego, prof. UG. Następnie głos przejął prof. Ziółkowski, który przedstawił cel sympozjum polegający na zacieśnieniu kontaktów między europejskimi ośrodkami naukowymi zajmującymi się antropologią kulturową i archeologią. Zwrócił on uwagę na możliwe korzyści płynące ze współpracy europejskich naukowców, a zwłaszcza na jej znaczenie w skali lokalnej, tj. uczelni nadbałtyckich. Gdańskie sympozjum miało także rozpocząć dyskusję, która przeniosłaby się na Uniwersytet w Reading w Wielkiej Brytanii, gdzie w najbliższej przyszłości planowana jest konferencja naukowa o zbliżonej tematyce.

Pierwszą sesję rozpoczął dr Harri Kettunen z Uniwersytetu w Helsinkach referatem pod tytułem *Archeological and interdisciplinary studies on Mesoamerica in Finland*. W trakcie wystąpienia opowiedział o swoich dokonaniach naukowych i badaniach, w których brał udział w Ameryce Południowej i Środkowej. Dotychczas zajmował się on głównie speleo-archeologią w Belize, m.in w Roaring Creek Valley. Pracował także na stanowisku archeologicznym w Pook's Hill i La Rejoli w Gwatemali, gdzie ponownie odnaleziono stelę z imieniem króla majańskiego K'ahk' Tiliw Chan Chahk zapisaną tekstem hieroglificznym-B. W ostatnim czasie dr Kettunen brał także udział w badaniach nad pismem i językiem Majów w Meksyku Środkowym, zajmował się również lingwistyką antropologiczną Navajów i Kwakwaka, etnobiologią i historią kolonialną. Obecnie prowadzi badania na temat handlu kolumbijskiego w kontekście globalizacji oraz nad uwzględnieniem inwazyjnych gatunków roślin i zwierząt.

Jako drugi głos zabrał dr Antti Korpisaari z Uniwersytetu w Helsinkach, który w swoim przemówieniu skupił się na historii archeologii i badań archeologicznych na Uniwersytecie w Helsinkach. W pierwszej części prezentacji przywołał nazwiska osób szczególnie zasłużonych dla archeologii na tej uczelni – Martiego Pärssinena i Ariego Siiriaiena – oraz wymienił projekty, w które byli oni zaangażowani: badanie geoglifów w Las Piedras, ustalanie chronologii zaludnienia zlewiska jeziora Titicaca, a także wykopaliska w Caquiaviri w Boliwii (gdzie odkryto inkaską ceramikę i fundamenty domów) oraz w Pajcha Pata (inkaska kopalnia piaskowca). Dużym przedsięwzięciem był także projekt Yampara, którego największym odkryciem była inkaska twierdza Cuzcotoro. Na podstawie znalezionych w niej artefaktów usiłowano określić dynamikę etniczną obszaru, obecnie zajmowanego przez prowincję Chugisaca. Jego pierwszy projekt, Chullpa Pacha, polegał na pracach wykopaliskowych na terenie wioski Inków z kamiennymi domami i wieżami pogrzebowymi. Na stanowisku archeologicznym cmentarza Tiraska odkryto ceramikę Tiwanaku. Pod koniec swojego wystąpienia prelegent zwrócił uwagę na problemy takie jak brak zainteresowania młodych ludzi archeologią i mała liczba studentów tej dyscypliny na Uniwersytecie w Helsinkach.

Trzecie wystąpienie wygłosiła Inge Schjellerup z duńskiego Muzeum Narodowego w Kopenhadze. Przybliżyła ona historię kolekcji archeologicznych i etnograficznych sprowadzanych do muzeum z obszarów Oceanii i Ameryki Południowej od XVII wieku, a także omówiła początki ich gromadzenia w formie kunstkamery, proces pozyskiwania eksponatów z kolonii oraz współczesne podejście do posiadanych artefaktów obcych kultur kontrastujące z kolonialną polityką rabunkową. Zauważyła ponadto, że muzea europejskie (w tym duńskie Muzeum Narodowe) pełnią ważną rolę w kształtowaniu się zbiorowej tożsamości rdzennych mieszkańców, nierzadko są to bowiem jedyne miejsca, w których zachowały się artefakty związane z ich przeszłością.

Następnie odbyła się dyskusja podsumowująca pierwszą sesję. Poruszono temat granic Imperium Inków, wskazując, że niewielka liczba odnalezionych ruin fortyfikacji sugerować może, iż działania wojenne Inków wyglądały inaczej niż się powszechnie przyjmuje. Inge Schjellerup podniosła problem zwrotu przez muzea europejskie dzieł przywiezionych z byłych kolonii, zauważając, że może to skutkować utratą części tożsamości narodowej przez państwa Europy. Następnie dyskusja zwróciła się ku przyszłości fińskich badań archeologicznych w Amerykach Północnej i Południowej. Prelegenci z Finlandii raz jeszcze wskazali, że niewielu tamtejszych studentów interesuje się archeologią, zwłaszcza amerykańską, i zaznaczyli, że więcej badań prowadzi się w Europie. Dyskutowano nad przyczynami tego zjawiska. Pod koniec prof. Ziółkowski powrócił do tematu postkolonializmu, zwracając uwagę na problem przechowywania artefaktów w krajach ich pochodzenia, którym często odpowiednich warunków i przestrzeni wystawowej – odzyskane przedmioty nie stają się w tej sytuacji elementami wspierającymi budowę tożsamości danych społeczeństw, a służą jedynie celom politycznym.

Sesję drugą, której moderatorem był dr Frank Meddens z Uniwersytetu w Reading w Wielkiej Brytanii, rozpoczął wykład dra Reidara Solsvika z Muzeum Kon-Tiki w Oslo dotyczący teorii Thora Heyerdahla i jego wyprawy Kon-Tiki. Heyerdahl postulował, że Indianie Ameryki Południowej wędrowali na Rapa Nui i mieli kontakt z Polinezyjczykami. Choć początkowo naukowcy odrzucili tę teorię, później spotkanie takie uznano za możliwe. Poszukiwano wówczas odpowiedzi na pytanie, czy to Indianie przypłynęli na wyspę, czy Polinezyjczycy do Ameryki. Pod koniec życia teoria Heyerdahla została jednak oficjalnie odrzucona.

Jako drugi wystąpił dr Steve Bourget z Musée du quai Branly w Paryżu, który przedstawił zagadnienie ideologicznych elementów takich jak kosmologia, boskość i przemoc, mających podstawowe znaczenie dla społeczeństwa Inków. Według niego władzę polityczną w ich państwie sankcjonowało współdziałanie ideologii i religii. Zwrócił on również uwagę na odpowiadające sobie fazy rozwoju w południowych i północnych regionach państwa w kontekście kultury Moche, wskazując na powtarzające się motywy takie jak rytualne żucie koki i ceremonia krwi, stanowiące elementy ideologicznego spoiwa społeczeństwa Inków.

Sesję zakończył wykład prof. Jacka Kościuka z Uniwersytetu Warszawskiego dotyczący architektury Inków i sposobów wznoszenia przez nich budowli

kamiennych na przykładzie Machu Picchu i innych badanych przez niego stanowisk archeologicznych. Profesor Kościuk przedstawił staranne analizy budowli i omówił sposób wykorzystywania narzędzi kamiennych do uzyskiwania pożądanych kształtów kamieni do budowy. Wyniki jego badań sugerują, że konstrukcję ogrodzeń kamiennych w Machu Picchu zaczynało od dołu wzgórza, przechodząc coraz wyżej aż do powstania muru o odpowiedniej wysokości. Do dziś badacze nie potrafią określić czasu ani liczby ludzi potrzebnych do budowy konstrukcji tej wielkości, powołując się na badania przeprowadzone w Egipcie prelegent wskazał jednak, iż w pracach mogło brać udział 5 tys. robotników.

Trzecią sesję sympozjum poprowadziła dr Inge Schjellerup. Jako pierwszy wystąpił dr hab. Radosław Palonka, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, który przedstawił polski wkład w badania archeologiczne na terenie Ameryki Północnej. Na wstępie przedstawił on sylwetki głównych polskich badaczy wyróżniających się na tym polu – Janusza Kozłowskiego, Aleksandra Posern-Zielińskiego i Michała Kobusiewicza – a następnie przybliżył metody, jakie stosował podczas badań w Nowym Meksyku w ramach Sand Canyon-Castle Rock Community Archaeological Project. Palonka badał m.in. kulturę przodków Pueblo, dokumentując zmiany społeczno-kulturowe na przestrzeni 2 tys. lat, osadnictwo i malowidła naskalne. Posługiwał się metodami zarówno tradycyjnymi, jak i współczesnymi, takimi jak cyfrowa analiza obrazów, obserwacje z użyciem dronów oraz badania geofizyczne i dendrochronologiczne. Stosował także techniki bliższe antropologom, takie jak współpraca z przedstawicielami kultur autochtonicznych i grupami rdzennej ludności.

W drugim wystąpieniu dr Aleksandra Wierucka z Uniwersytetu Gdańskiego poruszyła kwestię wpływu koncernów naftowych na codzienne funkcjonowanie rdzennej ludności ekwadorskiej. Prelegentka opisała swoje własne badania toksykologiczne przeprowadzone wśród członków czterech lokalnych społeczności, mające na celu ustalenie stopnia zanieczyszczenia zamieszkiwanego przez nich środowiska. Badania prowadzone były we współpracy z Gdańskim Uniwersytetem Medycznym i polegały na rozprowadzeniu wśród badanych silikonowych opasek na rękę wchłaniających wszystkie substancje z bezpośredniego otoczenia. Doktor Wierucka omówiła również problemy, z jakimi borykają się Ekwadorczycy, takie jak migracje młodych ludzi z miasta Shell i walka o czyste środowisko.

Jako ostatni głos zabrał prof. Mariusz Ziółkowski. Jego wystąpienie poświęcone było badaniom archeologicznym hitlerowskiej organizacji Ahnenerbe w regionie Tiahuanaco w Andach. Badania te, mające na celu udowodnienie istnienia krainy wielkiej nordyckiej cywilizacji zwanej Hiperboreą, prowadził w latach 1928–1936 Edmund Kiss. Profesor Ziółkowski nakreślił sylwetki kilku badaczy, których teorie stanowiły inspirację dla Ahnenerbe – Belisaria Díaza Romera, Hannsa Hörbigera i Arthura Posnansky'ego. Zagadnienie to pokazuje, że kiedy wiodące ideologie potrzebują mitycznej legitymizacji w postaci wielkich przodków, dochodzi do upolitycznienia nauki, która balansować zaczyna na granicy pseudonauki.

Podczas dyskusji podsumowującej pytania kierowano przede wszystkim do dra hab. Radosława Palonki, dopytując m.in. o metody badawcze, stosunek rządu

amerykańskiego do artefaktów kultury rdzennych Amerykanów, status stanowisk archeologicznych w Stanach Zjednoczonych i problem wandalizmu. Doktor Wierucka odpowiedziała na pytania słuchaczy dotyczące przede wszystkim możliwości wykorzystania przeprowadzonych badań w procesie sądowym przeciwko koncernom naftowym, a prof. Ziółkowski przedstawił pochodzenie organizacji, która stworzyła film wykorzystany w prezentacji jako materiał pomocniczy.

Następnego dnia odbyły się dwa ostatnie spotkania panelowe, z których pierwszy poprowadziła dr Wierucka. Sesję otworzyło wystąpienie dra Franka Meddensa z Uniwersytetu w Reading poświęcone terenom podmokłym, zbiornikom wodnym i nawadnianiu w przedhiszpańskim środowisku rolniczo-pasterskim doliny Chicha-Soras. Prelegent omówił charakterystykę badanej doliny, znajdującej się w granicach Peru i obejmującej siedem stanowisk osadniczych. Ludy zamieszkujące ten obszar zajmują się pasterstwem, rolnictwem i wyrobem włókien, systemy irygacyjne są więc niezbędnym elementem ich gospodarki – odpowiadają one za dostarczanie wody pitnej ludziom i zwierzętom hodowlanym oraz za jej rozprowadzanie po świętych terenach lokalnej ludności. Doktor Meddens skupił się na omówieniu najważniejszych kompleksów wodnych doliny Chicha-Soras – Naupallacta, Amuna i Tocooccase. Z biegiem czasu te systemy były ulepszane i modernizowane, lecz niektóre zachowały swoją pierwotną strukturę i są wykorzystywane do dzisiaj.

Drugi referat, dotyczący kosmopolityki leśnej i rzecznictwa roślin w kontekście ludu Asháninka z peruwiańskiej Amazonii, wygłosiła dr hab. Monika Kujawska z Uniwersytetu Łódzkiego. W 2016 roku prelegentka podjęła badania terenowe wśród Asháninka, w których skupiła się na etnobotanice, etnomedycynie i relacji ludzi z lasem. Las odgrywa kluczową rolę w różnych aspektach życia Asháninka – zapewnia pożywienie, środki lecznicze, ale i stanowi miejsce spotkań z różnymi bytami pozaludzkimi. Metodą poznawczą dr hab. Kujawskiej był spacer po lesie z tubylcami, dający jej możliwość zarejestrowania ich przekazywanej z pokolenia na pokolenie wiedzy. Metoda ta pozwoliła badaczce dotrzeć do umysłów oraz doświadczeń cielesnych rozmówców i dowiedzieć się, jak poruszają się w krajobrazie i jakie relacje nawiązują z organizmami pozaludzkimi.

Jako ostatni wystąpił dr Michał Gilewski z Uniwersytetu Warszawskiego, który przedstawił relacje między współczesnym i prekolumbijskim rolnictwem tubylczym w regionie południowej Gwatemali na podstawie projektu badawczego przeprowadzonego w latach 2015–2022. Głównym celem projektu była analiza starożytnego rolnictwa u Majów na podstawie zasobów archeologicznych. Badania peryferii i pyłkowe oraz badanie materiału paleobotanicznego wykazały, że niektóre starożytne techniki rolnicze wykorzystywane są do dziś, dowodząc ciągłości kulturowej od czasów przed-hiszpańskich. Podczas dyskusji poruszono m.in. temat upraw w czasach prekolumbijskich, relacji ludności Amazonii z roślinami oraz chronologii zasiedlenia terenów andyjskich.

Ostatnią sesję konferencji poprowadziła dr hab. Monika Kujawska. Pierwsze wystąpienie, wygłoszone przez dr Annę Przytomską z Uniwersytetu Warszawskiego, poświęcone było występowaniu istot nadnaturalnych w kulturze Andów

i społeczności Q'eros oraz ich relacji z żywymi ludźmi. Prelegentka skupiła się na unikatowych wierzeniach i praktykach tej grupy, który zajmuje się hodowlą oraz uprawą, żyjąc w symbiozie z naturą i światem duchowym. Jego mitologia obfituje w nadnaturalne istoty takie jak duchy przodków, duchy wody, a także przed-ludzie, po-ludzie i nieludzie. Ich relacje z ludźmi stanowią kluczowy aspekt życia społecznego, obecny w praktykach takich jak rytuały uzdrawiające i ceremonie pasterskie, i przybierają różne formy, takie jak uwodzenie, porwanie czy konsumpcja. Mechanizmy oparte o wymianę i wzajemność, podobnie jak drapieżnictwo, odgrywają kluczową rolę w procesie osvajania odmienności. Na zakończenie dr Przytomska podkreśliła ambiwalentny charakter owych mechanizmów w społecznościach tubylczych Andów, mogący prowadzić zarówno do destrukcji, jak i do nowych form współistnienia.

Drugi referat, dotyczący ceremonii drugiego pogrzebu wśród peruwiańskiego ludu Arabela i ich kontekstu etnograficznego, wygłosił dr Filip Rogalski z Uniwersytetu Gdańskiego. Ceremonie te stanowią bogactwo różnorodnych praktyk pochówku, takich jak przyspieszanie procesu dekompozycji ciał zmarłych, endokanibalizm czy „zastępowanie” ciała zmarłego ścinkami ubrań członków społeczności. Wśród Arabela śmierć postrzegana jest jako proces – przy pierwszym pochówku współplemieńcy zachowują dystans względem zmarłego, a po nim następuje seria rytuałów, takich jak przygotowanie piwa z zielonej kukurydzy czy wykopanie kości zmarłego, które można interpretować jako formę zawarcia nowych relacji żyjących ze zmarłym.

Ostatni referat dotyczył świetlnego fenomenu odnotowanego w trzech opowieściach o *pishtacos* uzyskanych w toku badań wśród Matsigenka przeprowadzonych przez dra Kacpra Świerka z Uniwersytetu Gdańskiego. W swoim przemówieniu przybliżył on wierzenia i doświadczenia tego ludu, zachowującego wiele elementów tradycji. *Pishtaco*, istota z legend, zabija ludzi, aby pozyskać ich „tłuszcz”, co koreluje z powszechnym wśród tego ludu przekonaniem o jego wykorzystywaniu jako paliwa samolotowego. Temat *pishtacos* budzi obecnie duże emocje, co może być spowodowane rosnącym wpływem społeczeństw zachodnich i strachem społeczeństw rdzennych przed nowymi technologiami. Trzy opowieści o *pishtacos* zawierają motyw światła, które symbolizować może coś tajemniczego i niezwykłego, wskazując na bogactwo wierzeń Matsigenka, a także na ich związek z naturą i światem duchowym.

W czasie dyskusji poruszono temat form drapieżnictwa, a dr Świerk odpowiedział na liczne pytania o źródło wzrastającej liczby doniesień o *pishtacos* w Andach. Prelegentów i słuchaczy zainteresowała również kwestia interpretacji relacji człowieka z ubraniem.

W dyskusji podsumowującej symposium jako pierwszy głos zabrał moderator dr Steve Bourget. Podkreślił on, że konferencja stanowiła bardzo zróżnicowane tematycznie wydarzenie, zwracając uwagę, iż w przedstawianych referatach przeplatały się wątki archeologiczne i antropologiczne. Profesor Mariusz Ziółkowski zasugerował, że interdyscyplinarność konferencji mogła być efektem braku dostatecznej ilości badaczy archeologii, a także podkreślił, iż „każdy archeolog

powinien być w pewnym stopniu antropologiem”, gdyż jest to dyscyplina nierozłącznie związana z człowiekiem i jego obcowaniem w świecie. Prelegenci podzielili opinię profesora o konieczności inicjowania wydarzeń o podobnym charakterze, stwierdzając jednogłośnie chęć dalszej współpracy i spotkań. Doktor Filip Rogalski podziękował gościom za udział w sympozjum oraz za pozytywny odzew. Podzielił się również wrażeniami z organizacji konferencji, będącej pierwszym tego typu wydarzeniem zrealizowanym przez Instytut Antropologii Uniwersytetu Gdańskiego. Dyskusję zamknął prof. Ziółkowski, dziękując wszystkim za przybycie oraz wyrażając nadzieję na kolejne tego typu spotkania naukowe integrujące instytucje z Polski i Europy.